

Fegyverek a 9. századi Alföldön? Adatok a késő avar kori fegyvermelléklet-adás megszűnéséhez

1. A fegyvermelléklet értelmezése a kora középkori régészetben

A férfisírokban talált fegyverek értelmezése sokat változott az utóbbi évtizedekben. A fegyveres sírokat a német régészetben eleinte elsősorban társadalmi és jogi szempontból vizsgálták: az elhunytak a korai germán törvénykönyvek (*Volksrechte*)¹ emberölésért járó bírságaiából (*Wergeld*)² kiolvasható jogállására (nemes, szabad, fêlszabad, szolga)³ következtettek a mellékelt fegyverek számából, típusaiból és kombinációiból.⁴ A délnémet területektől eltérően a Kárpát-medence népvándorlás korában a társadalom szerkezetéről hasonló részletességű forrás nem ismert, így a fegyvermelléklet és a veretes öv viseletének jogi értelmezése a németországinál ritkább,⁵ a társadalmi értelmezés a „vezető és közép réteg” valamint a „köznép” értelmezési keretei között maradt,⁶ míg a fegyvermellékletes sírokat általában harcosokként azonosították.⁷

A jogállások azonosításának kritikája után Heiko Steuer nyomán elsősorban a társadalmi kérdések és a harcmódor vizsgálatai kerültek előtérbe.⁸ Steuer hangsúlyozta, hogy a sírmel-

* MTA BTK Régészeti Intézet, csiky.gergely@btk.mta.hu

¹ Számos germán gentilis királyság törvénykönyve ismert: keleti (*Edictum Theoderici*) és nyugati gótok (*Codex Euricianus*, *Lex Visigothorum*), burgundok (*Lex Burgundiorum*), frankok (*Lex Salica*, *Lex Ribuaria*), langobardok (*Edictum Rothari*), alemannok (*Pactus legis Alemannorum*, *Lex Alemannorum*), bajorok (*Lex Baiuvariorum*). Újabb összefoglalásuk: DILCHER–DISTLER 2006; alkalmazásukról a fegyveres sírok értelmezésében: STEUER 1968, 28–29; STEUER 1982, 309–329. E forráscsoport felhasználásának legnagyobb problémája, hogy a délnémet területeken legtöbbször frank kezdeményezésre a 8. században íródtak, így használatuk az 5–7. századi viszonyokra anakronisztikus.

² A *Wergeld* gyilkosságért vagy egyéb károkozásért (állatállomány elhajtása vagy megölése) a károsult családjának fizetendő kompenzáció.

³ STEUER 1968, 34–39.

⁴ Az 1960-as évekig Németországban az összes társadalmi értelmezés a különböző fegyverkombinációk és a jogállások azonosításán alapult. Bár Heiko Steuer 1968-ban a módszert megkérdőjelezte (STEUER 1968), az a továbbiakban is használatban maradt, amint azt Steuer ábrája (STEUER 1982, 311, Abb. 88.) is mutatja. A kérdés kutatástörténetéről részletesen: STEUER 1968, 40–56; STEUER 1982, 309–312.

⁵ A veretes öv a teljes jogállású szabad férfiak jelképe. Az avar kori „nemességről”, lásd BÓNA 1984, 334: „a késő avar kori nemesség (*nobilitas*).”

⁶ Ez a hármas felosztás elsősorban a honfoglalás kor kutatásából indult ki, de az avar kor régészetére is hatott.

⁷ BÓNA (1984, 335) a késő avar települési terület nagyszámú fegyveres és lovas sírral jellemezhető temetőit így értelmezte: „A késői avar birodalom «hivatásos» katonai elemét sejthetjük bennük, akik felszerelésüket, lovaikat örök személyi tulajdonként a központi hatalomtól kapták – ezért volt módjuk magukkal vinni a sírba.” A Dráva–Száva köze hasonló temetőit pedig „katonai telepekként” azonosította (BÓNA 1984, 335).

⁸ STEUER 1968; STEUER 1970; STEUER 1982.

lékletek alapján közvetve csak a halott vagyoni helyzetére, s ez által társadalmi helyzetére lehet következtetni, de a jogállására nem.⁹ A szerző megállapításai szerint a sírba helyezett fegyverek kombinációját nem pusztán a halott társadalmi helyzete, hanem az adott korszakra jellemző fegyverzet és harcmodor is befolyásolták.¹⁰

Az 1980-as években a német kutatásra addig kevés hatást gyakorló angolszász kultúrantropológiai megközelítésű régészet hatására¹¹ a kutatás hangsúlya a kultusz és a temetkezési szokások felé tolódott, s így a fegyvermelléklet szimbolikus értelmezése egyre inkább előtérbe került. Ez a folyamat gyakorlatilag párhuzamosan zajlott az angolszász újrégészet (*New Archaeology*) kritikájával és a posztprocesszuális iskola befolyásának növekedésével, amely szerint minden emberi tevékenység szimbólumokban fejeződik ki, amelyek egyéntől és kontextustól függően változnak, vagyis a régészeti kontextus figyelmes vizsgálatával a leletek és leletösszefüggések jelentése megfejthető.¹²

E szemlélet hatására a kutatási kérdések is megváltoztak: nem a halott rangja vagy státusza a legfontosabb, hanem az, hogy ki mellé temetnek el fegyvereket és miért. E látszólag egyszerű kérdés ugyanakkor több faktort is vizsgál, mint az elhunyt neve, életkora, anyagi helyzete, a társadalmi rétegződésben elfoglalt helye, a horizontális társadalmi csoportokban elfoglalt helye, etnikai és vallási hovatartozása, amelyek csak a régészeti és antropológiai adatok együttes elemzésével válaszolhatók meg.¹³ A kérdésfeltevés e szintje magában foglalja azt is, hogy a fegyverekkel eltemetett egyének nem feltétlenül harcosok, aminek több esetben az egyén fizikai állapota¹⁴ vagy életkora is ellentmond.¹⁵ Ez a szemléletváltás azt is eredményezte, hogy egyes (akár különböző temetőkhöz tartozó) sírok fegyverkombinációjának összehasonlítása helyett az egyes temetők elemzése nagyobb szerepet kaptak.

2. Az avar kori fegyvermellékletek általános jellemzői

A sírokban talált fegyvereket tudatosan elhelyezett sírmellékletnek tekinthetjük, így a sírokban talált fegyverek típusa, száma és elhelyezése közvetlenül a temetési szertartás szimbolizmusára utal.¹⁶ Egyes fegyverek (például egy díszes kés vagy tör) a viselet részeként kerülhettek sírba, de a leggyakrabban ezeket a halott mellé helyezték: a

⁹ STEUER 1968, 30; STEUER 1982, 494.

¹⁰ STEUER 1968, STEUER 1970.

¹¹ Az angol-amerikai sírégészet elméleteit H. HÄRKE (1989, 185–194.) mutatta be a német szakmának, a kommunikáció igényét hangsúlyozva.

¹² Az irányzat elindítója Ian Hodder *Symbols in Action* (HODDER 1982) című könyve volt, amely már címében is utal e fogalmi váltásra. A folyamat a régészetben a kulturális antropológia és közvetetten a szociológia hatására indult meg. Az előbbiben a strukturalista irányzat, az utóbbiban elsősorban a szimbolikus interakcionista irányzat hatott rá.

¹³ HÄRKE 1992, 36–37.

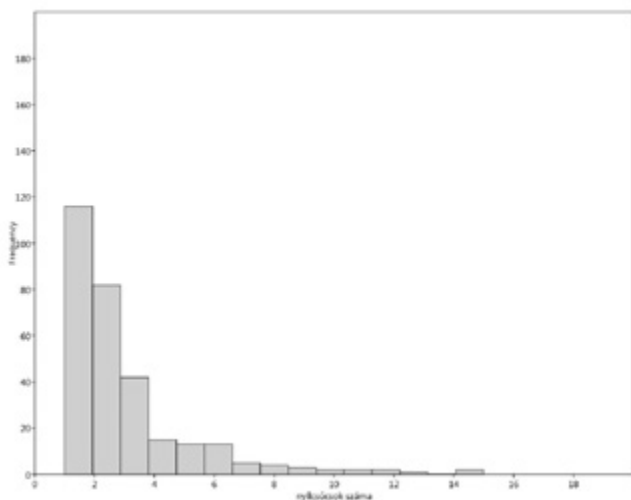
¹⁴ Örökletes betegség (*spina bifida* vagy jobb alkar örökletes hiánya) miatt „harcképtelen” egyén is temetkezhetett fegyverrel (HÄRKE 1992, 208).

¹⁵ A korcsoportok és fegyverek megoszlása: római kori germánok: GEBÜHR 1975; GEBÜHR–KUNOW 1976; KUNST 1979; meroving kor: CHRISTLEIN 1966, 21–35; KOCH 1977, 177; AMENT 1981, 422; angolszász temetők: HÄRKE 1992, 182–190. Az első próbálkozások avar kori leletanyagon: CSIKY 2009, 258–265.

¹⁶ A szándékolt és funkcionális adatok különválasztásáról: HÄRKE 1993, 141–146; a sírleletek töredékes, hiányos, részleges, konceptuális és szelektív jellegéről: HÄRKE 1997, 19–27; a kulturálisan meghatározott deponálásról és leletképződési folyamatokról: SCHIFFER 1996, 47–99.

vágófegyverek (kardok, szablyák és saxok) és a tegezék az övről lecsatolva kerültek sírba,¹⁷ míg a szűrőfegyvereket (lándzsák) már leginkább a koporsón kívül, lovas sírok esetében pedig általában a ló mellé helyezték el.¹⁸

A fegyverek tehát a temetési szertartás során a temetést végző közösség (és részben talán az elhunyt) szándéka szerint kerültek sírba. A sírba tett fegyverek megrongálásának, használhatatlanná tételének több régészeti kultúrában is jó példái ismertek,¹⁹ de mindez az avaroknál egyelőre nem ismert, a sírokba legtöbbször egész és ép fegyvereket helyeztek el.²⁰ Kivételként csupán az íjászfelszerelést említhetjük, ahol a nyílcsúcsok legtöbbször kis számban kerültek a temetkezésbe [1. diagram].²¹ A rendelkezésünkre álló adatok alapján bizonyos, hogy nem az elhunyt teljes harci felszerelése került sírba (gondolhatunk itt a páncéllemezekre, lánclingfoszlányokra²² vagy nyílcsúcsokra).²³ Ezt a jelenséget a hitvilágon kívül tulajdon- és öröklési jogi viszonyok is okozhatták: az örökölhető fegyverek nyilván nem kerülnek sírba, s e szempontból lényeges, hogy az elhunyt személyes tulajdonában levő tárgyról vagy családi (esetleg nemzetségi) tulajdonról van-e szó.²⁴

1. diagram: A sírba helyezett nyílcsúcsok számának gyakorisági eloszlása

¹⁷ A vágófegyverek sírbeli pozíciójáról: CSIKY 2009, 181–182. A tegezék sírbeli pozíciójához lásd [1. táblázat].

¹⁸ A szűrőfegyverek sírbeli pozíciójáról: CSIKY 2009, 180–181.

¹⁹ A sírmellékletként használt tárgyak tudatos rongálása elsősorban Skandináviában volt jellemző: HÄRKE 2014, 3.

²⁰ Ez alól mindössze egy kivételt ismerek: Szegvár–Oromdülő 333. sírjából egy összehajtogatott kard került elő. Ez úton mondok köszönetet Lőrinczy Gábornak, hogy a temető leletanyagát tanulmányozhattam.

²¹ László Gyula hívta fel a figyelmet arra, hogy az avar sírokban talált nyílcsúcsok száma ellentétben van a Maurikios *Stratégikon*jában leírt 30–40 nyíllal megtöltött tegezettel (LÁSZLÓ 1955, 144). A legtöbb nyílcsúcs (27 db) a bócsai sírból került elő (GARAM 1993, 57.), míg a kunbányai sírban 25 nyílcsúcsot találtak (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 49). Az általam átnézett 14 avar temető 302 nyílcsúcsot tartalmazó sírjában a nyílcsúcsok maximális száma 15, de az esetek túlnyomó többségében csak 1–3 nyílcsúcs került egy sírba (alsó kvartilis: 1, felső kvartilis 3, míg 6-nál nagyobb esetszámok egyértelműen kiugró értéknek (*outlier*) számítanak). László Gyula elmélete (LÁSZLÓ 1955, 144–150.) a nyílcsúcsok számának társadalmi jelentőségéről nem bizonyítható egyértelműen.

²² CSALLÁNY 1972, 7–42.

²³ Lásd a 21. lábjegyzetet.

²⁴ STEUER 1982, 74–76; 446.

A fegyverek szándékolt sírba helyezése többféle kulturális okra vezethető vissza, amiben gazdasági, társadalmi és vallási szempontok keverednek. A fegyvermelléklet-adás gazdasági cselekmény, mivel egy megtermelt érték (ez esetben a fegyver) a földbe kerül, így eredeti funkciójából (harc) és a további gazdasági folyamatokból (zsákmányszerzés, csere és öröklés) kiesik. Gazdasági értelemben tehát a sírmellékletek elhelyezése pazarlás, az eltemetett tárgyaknak nélkülözhetőnek kell lenniük, ellenkező esetben akár sírrablással is helyre lehet állítani az eredeti egyensúlyt.²⁵

Az adományokat mellékelő temetkezési szokás társadalmi, mert az elhunyt idealizált helyét tükrözi a társadalomban. Idealizált, mert a temető nem a valós viszonyokat tükrözi, hanem azt a képet, amit a túlvilág felé a közösség tagjai mutatni kívánnak.²⁶ Az elhunyt társadalmi szerepe nem kizárólag vertikális értelemben a társadalmi rétegződésben betöltött pozícióját jelenti,²⁷ hanem az elhunyt tekintélyét és egyéb, horizontális társadalmi csoporthoz (például családhoz, nemzetséghez, foglalkozási vagy vallási csoporthoz)²⁸ való tartozását is kifejezheti. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az avar történelem forrásaiból hiányzik a társadalmi rétegek leírása, és a tisztségnevek pozíciójával és feladatkörével sem vagyunk tisztában,²⁹ így a pusztán régészeti leletanyagon alapuló rekonstrukciók hipotetikusak maradnak. A társadalmi szerepek világába beletartozik a manapság divatosan „gender studies”-ként nevezett nemi szerepek kutatása, a maskulinitást (férfiasságot) kifejező fegyver- és övvisolet-melléklet vizsgálata részben e kutatási irányzat témakörébe tartozik.³⁰

A fent felsoroltakon kívül talán a legfontosabb tényező a hitvilág, a közösség vallása, hiszen a temetés egyfajta átmeneti rítusként (*rite de passage*) értelmezhető, amelynek során az elhunyt az e világból a túlvilágba távozik, a közösség tagjai pedig elbúcsúznak tőle. Az ismeretlenbe távozás vagy akár a halott jelenléte félelmetes jelenség, így az apotropeikus szimbólumok használata magától értetődő a temetési szertartásokban; a vasból készült éles és hegyes tárgyak óvó-védő jelentőségét a magyar népvándorlás kori régészetben is felismerték,³¹ de hasonló szerepe lehet a *pars pro toto* elve alapján a páncéllemezek sírba

²⁵ Erre utal például, hogy az angolszászok esetében a fegyvermelléklet-adás éppen egy viszonylag békés időszakban érte el tetőpontját: HÄRKE 1992, 217–218. Az értékes tárgyak elpusztítását vagy eltemetését a kultúranropológiai irányultságú régészeti szakirodalomban gyakran az észak-amerikai indián *potlatch* szertartással hozták kapcsolatba, ez a magyarázati lehetőség elsősorban a kincsletekkel kapcsolatban merült fel: a martynovkai kincshorizonttal kapcsolatban: CURTA 2001, 222, 224; a kora középkori vasdepókkal kapcsolatban: CURTA 1998–1999, 15–62; CURTA 2011, 309; vö. HÄRKE 2014, 6. A fegyverek forgalmáról az angolszászoknál: HÄRKE 2000, 377–399. A szerző megállapításai szerint a cirkulációt egyes esetekben csak sírrablással lehetett fenntartani.

²⁶ LEACH (1964) szerint a rituálé kultúranropológiai megfigyelések alapján egy idealizált társadalmat tükröz, így nem a valós társadalmat mutatja. A temetési szertartás, és így a temetkezés régészeti nyoma emiatt nem csak a közösség passzív tükörképe, hanem aktívan formálta is az egykori társadalmakat (HÄRKE 1997, 24).

²⁷ Az újrégészet fogalmai szerint a temetkezés az eltemetett halála idején birtokolt társadalmi identitásainak „végösszegét” mutatja, amit a társadalmi személy (*social persona*) név alatt foglaltak össze: BINFORD 1971, 17.

²⁸ Lásd: STEUER 1982, 19; példákkal: STEUER 1982, 473–487, 494–496.

²⁹ Az avar társadalomról néhány tisztségneven (kagán, katun, jugurru) és a *logades/optimates* közelebbről nem meghatározott funkciójú rétegen kívül a történész is csak analógiák segítségével tudott közelebbit írni, ld. POHL 2002, 185–189.

³⁰ A fegyveres sírok, mint a hegemon maskulinitás (a férfiak dominanciáját fenntartó gyakorlat) kifejeződései: GILCHRIST 1999, 64–71, 92; GILCHRIST 2009, 236–252. Enyhébb megfogalmazás szerint a fegyveres sírok a maskulin reprezentáció eszközei: HALSALL 2003, 33–34; HALSALL 2010, 357–382.

³¹ A vasbabona magyar régészetben elterjedt fogalma Solymossy Sándor tanulmánya (SOLYMOSSY 1933) nyomán nyert teret. Először László Gyula idézte (LÁSZLÓ 1955, 134–144).

helyezésének is.³² A fegyvermelléklet vallásos aspektusához kapcsolódik a túlvilághit is, hiszen amennyiben a túlvilág az evilág idealizált tükörképe, a mindennapi életben használt tárgyakra is szükség lehet,³³ de egyes esetekben a túlvilág képe a fegyverek túlhangsúlyozását vagy épp elhanyagolását eredményezheti. Sajnos az ezzel kapcsolatos információknak is híján vagyunk.

A fegyvermelléklet-adás megszűnése és ezzel együtt a temetkezési szokások megváltozása a fent felsoroltakhoz hasonlóan sok tényezőtől függ. A fegyverek drágasága vagy egy aktuális éles harci helyzet éppen a fegyverek sírba tétele ellen szól,³⁴ míg egy új vallás felvétele vagy jelentősebb társadalmi átalakulások éppúgy tükröződhetnek a temetkezési szokások megváltozásában.³⁵

3. A fegyvermelléklet-adás felhagyásának lehetséges okai

Az avar történelem a 8–9. század fordulóján bővelkedett olyan eseményekben, amelyek a temetkezési szokások radikális megváltozását idézhetik elő. Nagy Károly 791. évi 52 napos hadjárata, majd friauli Erich, Voinimir és Pippin rablóhadjáratai (795, 796, 797), a kagán és a jugurrus „belharca” (795), a frankok elleni lázadás (799–803) és Krum bulgár kán hadjárata (803) nyilvánvalóan felforgatták a korábbi viszonyokat.³⁶ Az események a kagán központi hatalmának meggyengüléséhez, majd bukásához, a szeparatista törekvések felerősödéséhez, és a keresztény térítés megindulásához vezettek.³⁷ A politikai szempontok mellett jóval kevesebbet tudunk a társadalmi folyamatokról vagy a hitvilág változásáról. Gazdasági értelemben az avar kagáni kincstár kirablása nyilvánvalóan csak egy szűk kört érinthetett, míg a háborúk gazdasági hatásairól semmit sem tudunk.

A tanulmány az avar fegyvermelléklet-adás megszűnésének folyamatát (kronológiai és regionális szempontok, a változás lehetséges okai) vizsgálja. Fő kérdéseim a következők: Mikor szűnt meg a fegyverek sírba helyezése az avar közösségeknél? Egy eseményhorizontról vagy regionális egységek különböző időpontokban lezajlott szokásváltásáról beszélhetünk? Okozhatja-e a fegyverek sírba tételének felhagyását az izolált avar közösségek elszegényedése (gazdasági okok), a széthulló kaganátus társadalmának gyökeres átalakulása (a

³² Lásd a 24. jegyzetet. Emellett a páncélok funkciója is eleve védelmi szimbólumként való használatukra utalhat.

³³ Ezt jelenthetik az avar sírokban gyakran elhelyezett kések, tűzszerszámok és árák.

³⁴ Az angolszász példa azt mutatja, hogy éppen a 6. század eleji hosszú békeidőszakban helyezték a legtöbb fegyvert a sírokba (HÄRKE 1992, 218).

³⁵ Példa erre a mellékletadás megszűnése a 8. században a késői Meroving–korai Karoling-kori temetőkből, ahol nem a kereszténység terjedése, hanem a társadalmi átalakulás vezetett a temetkezési rítus átalakulásához, lásd SCHÜLKE 1997, 457–468; SCHÜLKE 1999, 77–106.

³⁶ A 8. század végi–9. századi eleji történeti eseményekről a teljesség igénye nélkül: VÁCZY 1974, 1041–1061; BÓNA 1984, 336–343; SZÓKE 2005, 233–244; SZÓKE 2014, 9–24.

³⁷ Legutóbbi összefoglalása: SZÓKE 2014, 9–24.

harcos ideológia³⁸ kisebb szerepe) vagy az avar településterület egyes részein a keresztény térítés következményének kell-e tartanunk ezt a váltást?

Témánk szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy a politikai önállóság megszűnése önmagában indokolja-e a fegyvermelléklet-adás megszűnését? Ha az avar uralom alá kerülő gepidák példáját vesszük, a válasz egyértelmű nem. A tiszaroffi Mauricius-solidussal kezelt fegyveres sír egyértelműen egy kora avar korra keltezhető, szokásaiban a korábbi, gepida hagyományokat folytató férfi temetkezése.³⁹

Időben jóval közelebbi analógiaként érdemes a szász párhuzamokat is áttekinteni. Nagy Károly szászok ellen vezetett háborúi és Widukind szász felkelései 772 és 804 között részben az avar háborúkkal párhuzamosan zajlottak, és az avarokhoz hasonlóan keresztény térítéssel értek véget.⁴⁰ 782-ben a Lippspringe-ben tartott birodalmi gyűlésen elfogadott *Capitulatio de partibus Saxoniae*-ban megtiltották a halottak pogány módra való eltemetését és az emberáldozatot (*Totenfolge*),⁴¹ de az feltételezhetően a későbbiekben is szokásban maradt. A szász és fríz területeken a hamvasztásos rítus a késő meroving korig fennmaradt, és azt csak fokozatosan szorította ki a hantolásos temetkezés, a fegyvermelléklet pedig a Kleemann-féle I–III. fázis között (vagyis 770 körül) fokozatosan növekvő tendenciát mutatott, míg a sarkantyúmelléklet a tetőpontját csak a IV. fázisban (770–810) között, vagyis éppen a karoling–szász háborúk tetőpontján érte el.⁴² Fontos ugyanakkor utalni az abszolút kronológia bizonytalan voltára: újabban a fríz *sceatta* nevű ezüstérmekkel kapcsolatban felmerült, hogy a késő meroving kor relatív kronológiai szakaszai (*jungmerowingisch I–III.*) későbbre tolhatók.⁴³ Az említett kronológiai csúszás miatt hipotézisként még az is felvethető, hogy a 8. század második felére keltezhető fegyvermelléklet magas számát éppen a karoling terjeszkedés politikai feszültsége okozta.

A kereszténység terjedése sem okozza feltétlenül a fegyvermelléklet-adás megszűnését. Elég, ha a már bizonyosan keresztény vallású meroving királyságok fegyveres sírjaira gondolunk, ahol bőven van adatunk fegyveres sírok jelenlétére templomokban vagy azok mellett.⁴⁴ A frízöldi ezüstérmek (*sceatta*) alapján a késői meroving (*jungmerowingisch*) időszakban a fegyvermelléklet-adás egészen a 8. század közepéig használatban volt a Közép-Rajna-vidéken és csak az angol származású Szent Bonifác missziójához kapcsolódó egyházreform (a 742. április 21-i Concilium Germanicum, és 755. évi veri zsinat)

³⁸ A harcos ideológia (*Kriegerideologie* vagy *warrior ideology*) egy olyan eszmerendszer leírása, amely a társadalomban a fegyveres elit elsőségét hirdeti. Régészeti lenyomatával (fegyverek deponálása kincsletekben és sírokban, a lakomázókészlet kiemelt szerepe) a bronzkortól kezdve (CASTILLO–DEMARAIS–EARLE 1996, 15–31; KRISTIANSEN 1999, 181; NELSON 2004, 136; KRISTIANSEN–LARSSON 2005, 226, 240; HOFMANN 2012, 18.) találkozunk, illetve különösen nagy szerepet kapott a népvándorlás korában a germán népeknél például Odin/Wotan kultuszával kapcsolatban. A fogalom használata a kora középkori régészetben: *Kriegerideologie*: STEUER 1987, 206; HÄRKE 1992, 51; *socially or perhaps ideologically based warrior status*: HÄRKE 1990, 43; *heroic ideology*: HÄRKE 1997, 119–127; *conquest ideology*: HÄRKE 2012, 108–115. A viking korban *warrior ideology*: STEINSLAND 2011a, 7; STEINSLAND 2011b, 37–38.

³⁹ http://www.mnm.hu/Upload/doc/mnm_sajtoanyag_tisaroff.pdf.

⁴⁰ LAMPEN 1999, 264–272; FRIED 2014, 153–164.

⁴¹ COSACK 2005, 426–428.

⁴² A fegyvermelléklet-adás szokásának időbeli változásairól: KLEEMANN 2002, 318–320. A sarkantyúmellékletéről: KLEEMANN 2002, 321–325, 319, Abb. 105/4. Kleemann fázisainak abszolút kronológiai időhatáraitól: KLEEMANN 2002, 294–295, Abb. 89.

⁴³ GRUNWALD 2007, 450–452.

⁴⁴ STEUER 1982, 393–400 (*Stiftergräber*); SCHÜLKE 1997, 457–468; SCHÜLKE 1999, 77–106.

változtatott e szokásokon.⁴⁵ A 9. századi karoling peremterületeken (Dalmácia, Morvaország, Zalavár környéke) az általános keresztény hit ellenére a fegyvermelléklet (feltehetően az elit reprezentációs igényei miatt) szintén fennmaradt.⁴⁶

4. A fegyvermelléklet-adás szokásának megszűnése a késő avar kori Alföldön

Az avar korban a fegyvermelléklet-adás folyamatosan csökkenő tendenciát mutat: jóval több fegyveres sírt ismerünk a korai időszakból és arányaiban többet a közép avar korból, mint a késő avar (8. század) időszakból.⁴⁷ Az avar korban nem jelölhető ki egy egységes időhorizont a fegyvermelléklet-adás megszűnésével kapcsolatban, egyes közösségeknél ez más-más időpontokban zajlott, és általában – de nem minden esetben – összefüggést mutat a veretes övviselet és a lovastemetkezés megszűnésének szokásával.⁴⁸ Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy e három különálló szokás megszűnése egy adott közösségnél sem feltétlenül azonos időpontban zajlott le.

Az alföldi avar fegyvermelléklet-adás megszűnésének vizsgálata előtt egy fontos kronológiai szempontot kell figyelembe vennünk: bár a késő avar kor relatív kronológiája elsősorban az övgarnitúrák szeriációja⁴⁹ és kisebb mértékben a nagy sírszámú temetők horizontálstratigráfiai elemzése alapján kidolgozott,⁵⁰ de érmék hiányában és a természettudományos vizsgálatok kis száma miatt az abszolút kronológia nem kellően tisztázott; a történeti datálások – miszerint az öntött övgarnitúrák készítésének végét frank és bolgár háborúk jelentenék – pedig módszertanilag nem megalapozottak.⁵¹ Mindez természetesen hatással van az általam alkalmazott kronológiára is, így míg a kezdőpont – a 8. század eleje – bizonyos, a késő avar kor második felének kronológiája tisztázatlan. Emiatt a késő avar kori övgarnitúrák szeriációján alapuló kronológiai beosztáson belül elsősorban a késő avar IV. (Zábojnik SS IV.) fázisnak van jelentősége.⁵²

Teljes gyűjtéssel a közelharc támadófegyverek két csoportjáról (szűrő- és vágófegyverek) rendelkezünk, ez alapján a 8. század második felében a közelharc támadófegyverek mellékelése már kivételesnek számított [lándzsacsúcsok elterjedése: 1. térkép; vágófegyverek elterjedése: 2. térkép]. Néhány szórványos adattal Mártély–Csanyi part (8. sír, kard),⁵³ Orosháza–Bónum-téglagyár (51. sír, kard)⁵⁴ és Kisköre–Halastó (23. sír, hosszú kés)⁵⁵ lelőhelyekről rendelkezünk ugyan, de ezek az adatok jelentősen nem módosítják a képet.

⁴⁵ GRUNWALD 2007, 451.

⁴⁶ Dalmácia: VINSKI 1983, 465–501; JELOVINA 1986; JURČEVIĆ 2011, 111–147; BILOGRIVIĆ 2011, 83–110; Morvaország: KLANICA 2005, 37–38; KOUŘIL 2005, 67–99; KOŠTA 2005, 157–191; Zala-völgy: SZÓKE 2011, 511–512, 525, 529; SZÓKE 2014, 103–104.

⁴⁷ CSIKY 2013, 74, I. t. 1.

⁴⁸ ZÁBOJNÍK 1995, 270–275.

⁴⁹ STADLER 1985; ZÁBOJNÍK 1991; SZALONTAI 1995, 127–143.

⁵⁰ Horizontálstratigráfiai módszerekkel vizsgált avar temetők: Alattyan (BÖHME 1965), Dévényújfalú (KELLER–BIERBRAUER 1965, 377–397.), Zsitvató (ZÁBOJNÍK 1985, 329–345.), Párkány (WIEDERMANN 1985, 347–378.), Sommerein (DAIM–LIPPERT 1984), Leobersdorf (DAIM 1987), Tiszafüred (GARAM 1995).

⁵¹ Megszűnik a nyersanyag-utánpótlás: SZÓKE 1994, 83; SZALONTAI 1992, 327–328; SZALONTAI 1995, 133.

⁵² ZÁBOJNÍK 1991, 241–242.

⁵³ HAMPEL 1892, 424; HAMPEL 1905, II. 111, III. 90.

⁵⁴ JUHÁSZ 1995, 24, Taf. III/1.

⁵⁵ GARAM 1979, 11–12. Taf. 7, Taf. 29/1.

A késő avar kori alföldi fegyvermelléklet-adási szokások vizsgálatakor nem teljes gyűjtésre, hanem négy nagy sírszámú, teljesen publikált, késő avar kori fegyveres sírral, illetve lehetőleg temetőtérréppel rendelkező temető fegyveres sírjait vizsgáljuk: 1. Csengele–Feketehalom, 2. Szeged–Fehértó A, 3. Tiszafüred–Majoros, 4. Jászapáti–Nagyállás út. A vizsgálat a temetők fegyveres sírjairól összeállított táblázatok alapján készült, amelyben az egyes fegyverfajták mellett a veretes öv, a lovas sír és a periodizáció szerepel, így lehetőségünk van a fegyverkombinációk, a fegyverek és övgarnitúra, valamint a fegyvermelléklet és a lovas sírok viszonyának elemzésére; a részletesebb belső kronológia pedig lehetővé teszi a diakronikus vizsgálatokat: a fegyvermellékletes sírok száma, a fegyverek száma és gyakorisága változásainak áttekintését.

A csengele–feketehalomi temető 109 sírjából mindössze 17 sírban (15,59 %, a 25 férfisír 68 %-a) találunk fegyvereket. A temető nagyjából 100 éves használati idejét tekintetbe véve a lelőhely egy nagyjából 30 fős közösség temetkezőhelye lehetett,⁵⁶ amelyből öt fő lehetett fegyveres. A temetőből mindössze három lovas sír ismert, amelyből csak az egyikben (93. sír) volt fegyver: egy lándzsa. A temető tíz övgarnitúras sírjából hat temetkezésben találunk fegyvereket is, ezek kivétel nélkül az íjászfelszerelés elemeit tartalmazták: reflexíj agancsmerevítései (három sírban: 10., 47. és 48. sírok), nyílcsúcsok (mind a hat sírban) és tegez csontdízitményei (két sírban: 10. és 59. sírok). A temető további tíz fegyvermellékletes sírjában sem veretes öv, sem lócsontváz nem került elő, e sírokba egy kivételével (nyílcsúcs és tegezmaradvány: 81. sír) csak nyílcsúcsokat (1–5 db) temettek el.

A temetőben három fegyveres férfisír datálható a kora avar kor második felére (630–650 k.), 11 fegyvermellékletes sír a közép avar korra (650–700 k.) és mindössze három sír a késő avar kor első generációjára (700–730 k.). Ennél későbbi fegyveres sír nem ismert. Az övgarnitúras sírok aránya a fegyveres sírokon belül csökkenő tendenciát mutat, a kora avar kori fegyveresek kétharmada (66,66 %) veretes övet is viselt, míg ez az arány a közép és a késő avar korban már egyharmadra csökkent (közép avar: 27,27 %, késő avar kor: 33,33 %). A temetőben tehát a 7. század második felére datálható fegyveres sírok dominanciája figyelhető meg.

sír-szám	lovas	lándzsa	íj-csont	nyíl-csúcs	tegez	övgarn.	korszak	irodalom
59				3	1	1	kora avar	TÖRÖK 1995, 215–216, Pl. 4.
93	1	1					kora avar	TÖRÖK 1995, 218, Pl. 5.
48			1	2		1	kora avar	TÖRÖK 1995, 215, Pl. 3.
2				3			közép avar	TÖRÖK 1995, 211, Pl. 1.
3				1		1	közép avar	TÖRÖK 1995, 211, Pl. 1.
10			1	1	1	1	közép avar	TÖRÖK 1995, 211, Pl. 1.
28				1			közép avar	TÖRÖK 1995, 213, Pl. 2.
60				1			közép avar	TÖRÖK 1995, 216, Pl. 4.
65				1		1	közép avar	TÖRÖK 1995, 216, Pl. 4.
91				1			közép avar	TÖRÖK 1995, 218, Pl. 6.
108				2			közép avar	TÖRÖK 1995, 219, Pl. 7.

⁵⁶ ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.

37				5			közép avar?	TÖRÖK 1995, 214, Pl. 2.
40				1			közép avar?	TÖRÖK 1995, 214, Pl. 3.
86				1			közép avar?	TÖRÖK 1995, 218, Pl. 5.
47			1	2		1	késő avar 1	TÖRÖK 1995, 214–215, Pl. 3.
81				1	1		késő avar 1	TÖRÖK 1995, 217, Pl. 5.
83				2			késő avar 1	TÖRÖK 1995, 217, Pl. 5.

1. táblázat: Fegyveres sírok Csengele–Feketehalom lelőhelyről

Szeged–Fehértó A temető 385 sírjából mindössze 28-ban (7,27 %) találtak fegyvermellékletet, ez a 96 férfisír egy harmada (29,16 %-a). Tekintetbe véve a temető nagyjából 150 éves használati idejét (620–770 k.: a kora avar kor és a késő avar 3. időszak is megtalálható) ez a lelőhely egy nagyjából 70–80 fős közösség temetkezési helye lehetett, amelyben az egy időben élt fegyveresek száma 5–7 fő.

A temetőben lovas sír egyáltalán nem került elő, a lelőhely 35 övgarnitúras sírjából mindössze 13 volt fegyvermellékletes, míg 15 fegyveres sírban nem találtak veretes övre utaló tárgyat. A fegyvermellékletes sírok többségében (17 sírban) csak egy fegyverfajta találtak. Három fegyverfajta (közelharc fegyver és íjászfelszerelés) együttes mellékelése csak három kora avar kori sírban volt megfigyelhető: kard+íj+nyíl: 26.⁵⁷ és 34.⁵⁸ sírok, balta+íj+nyíl: 247.⁵⁹ sír. A közép avar korban még előfordult három olyan sír, amelyben reflexíj csontmerezvítése és nyílcsúcsgyaránt előkerült (41.,⁶⁰ 43.⁶¹ és 63.⁶² sírok), de a késő avar korból ilyen sírt már nem ismerünk. Az egy fegyverfajta tartalmazó sírok nagyobb részében (11 sírban) csak nyílcsúcsot (1–3 db) találtak. Három esetben csak vágófegyver, míg négy esetben csak balta volt e sírokban.

A fegyveres sírok kronológiai eloszlása csökkenő tendenciát mutat, 11 a kora avar korra, 13 sír a közép avar korra datálható, míg mindössze egy temetkezés keltezhető a késő avar időszakra.⁶³ Amint a fent leírtakból láthattuk, nem csak a fegyveres sírok száma csökkent, hanem a sírokba helyezett fegyverfajta száma és az övgarnitúras sírok aránya is (kora avar: 72,72 %, közép avar: 23 %).⁶⁴ A temetőben tehát a 7. századi fegyveres sírok dominanciája figyelhető meg.

⁵⁷ MADARAS 1995, 17, Pl. 5.

⁵⁸ MADARAS 1995, 18, Pl. 6.

⁵⁹ MADARAS 1995, 39, Pl. 26.

⁶⁰ MADARAS 1995, 19, Pl. 7.

⁶¹ MADARAS 1995, 19, Pl. 8.

⁶² MADARAS 1995, 21, Pl. 10.

⁶³ 159. sír (MADARAS 1995, 31, Pl. 20).

⁶⁴ A késő avar kort az egyetlen biztosan datálható sírral nem számolva.

sír- szám	vá- góf.	balta	íj- csont	nyíl- csúcs	páncél	övgarn.	korszak	irodalom
26	1		12	1		1	kora avar	MADARAS 1995, 17, Pl. 5.
34	1		1	3			kora avar	MADARAS 1995, 18, Pl. 6.
16	1					1	kora avar	MADARAS 1995, 16, Pl. 2.
167	1					1	kora avar	MADARAS 1995, 32, Pl. 19.
247		1	6	3		1	kora avar	MADARAS 1995, 39, Pl. 26.
3				3		1	kora avar	MADARAS 1995, 14, Pl. 1.
22				3		1	kora avar	MADARAS 1995, 16, Pl. 3.
24				1		1	kora avar	MADARAS 1995, 16–17, Pl. 5.
53				1		1	kora avar	MADARAS 1995, 20, Pl. 9.
256				2			kora avar	MADARAS 1995, 40, Pl. 28.
220						3	kora avar	MADARAS 1995, 37, Pl. 24.
41			13	2		1	közép avar	MADARAS 1995, 19, Pl. 7.
63			11	1		1	közép avar	MADARAS 1995, 21, Pl. 10.
235				1		1	közép avar	MADARAS 1995, 38, Pl. 25.
36				1			közép avar	MADARAS 1995, 18, Pl. 6.
38				1			közép avar	MADARAS 1995, 18, Pl. 6.
40		1					közép avar?	MADARAS 1995, 19, Pl. 6.
120		1					közép avar?	MADARAS 1995, 27, Pl. 17.
125		1					közép avar?	MADARAS 1995, 28, Pl. 17.
175		1					közép avar?	MADARAS 1995, 32, Pl. 21.
43			3	1			közép avar?	MADARAS 1995, 19, Pl. 8.
62				1			közép avar?	MADARAS 1995, 21, Pl. 11.
245				2			közép avar?	MADARAS 1995, 39, Pl. 27.
254				1			közép avar?	MADARAS 1995, 40, Pl. 27.
159	1					1	késő avar 2.	MADARAS 1995, 31, Pl. 20.

2. táblázat: Fegyveres sírok a Szeged–Fehértó A temetőből

Jászapáti–Nagyállás út temetőjének 415 avar kori sírjából 45 volt fegyveres (10,84 %), ami a temető 121 férfisírjának 37,2 %-a. A temetőben ló- és lovas sírok egyáltalán nem fordultak elő, a fegyveres férfisírok közül 23-ban (51,11 %) veretes övet is találtak. A temető fegyverei között az íjászfelszerelés elemein (összetett reflexíjak, tegezmaradványok és nyílcsúcsok) kívül csak vágófegyvereket találunk, a lándzsák és a balták teljesen hiányoznak a leletanyagból.

A fegyvermellékletes sírok kronológiai megoszlása egyenetlen, a kora avar korból 13 fegyveres sír ismert, a fegyveres sírok többsége (21 sír) a közép avar korra datálható, míg a késő avar korból mindössze három fegyvermellékletes sírt ismerünk. E temetkezések közül egy a késő avar kor elejéről, míg két sír a 8. század második feléből származik.

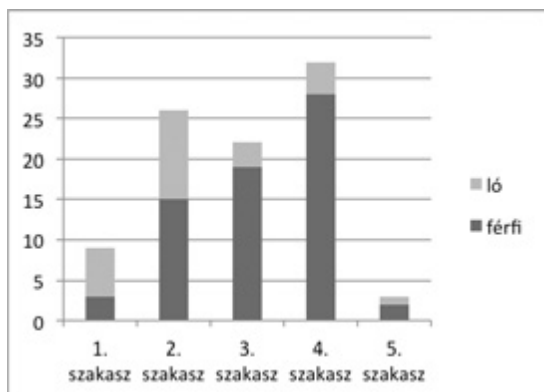
sír- szám	vá- góf.	íj- csont	tegez	nyíl- csúcs	övgar- nitúra	korszak	irodalom
402	1	1	1	3	1	kora avar	MADARAS 1994, 95, Taf. L.
412	1	1			1	kora avar	MADARAS 1994, 97, Taf. LI.
410	1			1	1	kora avar	MADARAS 1994, 96, Taf. L.
210		1		2		kora avar	MADARAS 1994, 61, Taf. XXXIII.
407				2		kora avar	MADARAS 1994, 96, Taf. L.
19		1	1	2	1	kora avar	MADARAS 1994, 19–20, Taf. III.
68		1	1	2	1	kora avar	MADARAS 1994, 29–30, Taf. X.
110		1	1	7	1	kora avar	MADARAS 1994, 39–40, Taf. XVI–XVII.
208		1	1	3	1	kora avar	MADARAS 1994, 60–61, Taf. XXXI–XXXII.
88		1		1	1	kora avar	MADARAS 1994, 35, Taf. XIV.
29		1		5		kora avar	MADARAS 1994, 21, Taf. V.
91		1		1		kora avar	MADARAS 1994, 36, Taf. XIV.
264	1	1	1	5	1	kora - közép	MADARAS 1994, 71, Taf. XXXVII.
28	1	1	1	5	1	közép avar	MADARAS 1994, 21, Taf. IV.
84	1	1	1	2	1	közép avar	MADARAS 1994, 33–34, Taf. XII–XIII.
76	1	1		2	1	közép avar	MADARAS 1994, 32, Taf. XI.
7	1	1			1	közép avar	MADARAS 1994, 17, Taf. I.
265		1	1	3	1	közép avar	MADARAS 1994, 71–72, Taf. XXXVIII–XXXIX.
368		1		1		közép avar	MADARAS 1994, 89, Taf. XLVI.
300			1	3	1	közép avar	MADARAS 1994, 78, Taf. XLI.
67				1	1	közép avar	MADARAS 1994, 29, Taf. IX.
166				1		közép avar	MADARAS 1994, 51, Taf. XXIII.
182		1	1	3	1	közép avar	MADARAS 1994, 54, Taf. XXV–XXVI.
82		1		1		közép avar	MADARAS 1994, 33, Taf. XI.
183		1		2		közép avar	MADARAS 1994, 55, Taf. XXVII.
27		1				közép avar	MADARAS 1994, 21, Taf. IV.
351		1				közép avar	MADARAS 1994, 86, Taf. XLV.
59				1	1	közép avar	MADARAS 1994, 28, Taf. VIII.
176				2	1	közép avar	MADARAS 1994, 53, Taf. XXV.
184				2	1	közép avar	MADARAS 1994, 55, Taf. XVIII.
1				1		közép avar	MADARAS 1994, 16, Taf. I.
319				1		közép avar	MADARAS 1994, 81, Taf. XLIII.
343				1		közép avar	MADARAS 1994, 85, Taf. XLIV.
221				1		közép avar?	MADARAS 1994, 63, Taf. XXXIV.
375				1	1	késő avar 1.	MADARAS 1994, 90–91, Taf. XLVIII.
205		1		2	1	késő avar 3.	MADARAS 1994, 60, Taf. XXX.
121				2	1	késő avar 4.	MADARAS 1994, 42, Taf. XIX.

284		1		1	?	MADARAS 1994, 75, Taf. XL.
388		1			?	MADARAS 1994, 92, Taf. XLVIII.
114				1	?	MADARAS 1994, 40, Taf. XVIII.
134				1	?	MADARAS 1994, 44, Taf. XX.
143				2	?	MADARAS 1994, 46, Taf. XXI.
326				1	?	MADARAS 1994, 82, Taf. XLIII.
327				1	?	MADARAS 1994, 82, Taf. XLIII.
341				1	?	MADARAS 1994, 85, Taf. XLIV.

3. táblázat: Fegyveres sírok Jászapáti–Nagyállás út temetőjében

A tiszafüred–majorosi temető 1299 sírjából mindössze 92 sírban (7,08 %) találtak fegyvereket, ebből 63 volt férfisír és 25 lósír, így a temető fegyveres férfisírjainak száma a 360 férfisír egyhatoda (17,5 %). A temető hosszú (mintegy 250 éves) használati idejét tekintve véve a lelőhely egy nagyjából 150 fős közösség temetkezési helye lehetett, amiből 8–9 fő lehetett a fegyveres férfi. Az előző temetőktől eltérően a tiszafüredi temető leggyakoribb fegyvermelléklete a lándzsa, míg az íjászfelszerelés kifejezetten alárendelt szerepet játszik: a temetőben egy íjmerevítés vagy tegezdzisz sem került elő, a nyílcsúcsok száma is rendkívül alacsony (mindössze két sírban: 594.⁶⁵ és 776.⁶⁶ sír).

A temető fegyvereinek kronológiai megoszlása egyenetlen: a korai időszakok nagyszámú fegyveres sírja után a 8. század második felére (5. szakasz) a fegyvermellékletes temetkezések száma rendkívül lecsökkent. Megváltozott ugyanakkor a fegyveres férfisírok és a fegyveres lósírok aránya is: míg az 1. fázisban még a fegyveres lósírok domináltak, a 2. fázistól kezdve ezek száma és aránya folyamatosan csökkent. A lósírokban elhelyezett fegyverek összetétele is megváltozott: az 1. fázisban kard és lándzsa, 2. fázisban elsősorban lándzsák és kisebb mértékben balták kerültek a lósírokba, míg a 3. fázistól kezdve a baltamelléklet dominál a lótemetkezésekben.

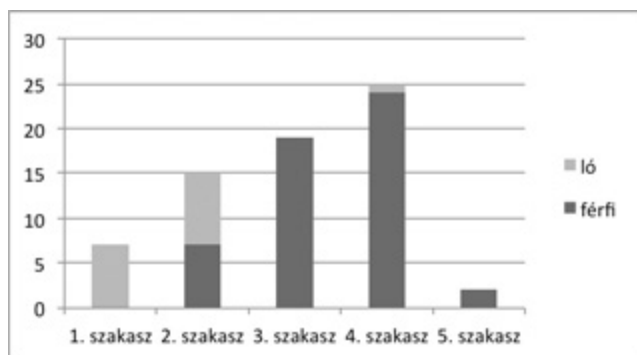

2. diagram: A fegyveres sírok kronológiai megoszlása a tiszafüredi temetőben

⁶⁵ GARAM 1995, 78, Taf. 105.

⁶⁶ GARAM 1995, 96, Abb. 38, Taf. 119.

Az itt leírt folyamattal párhuzamosan megváltozott a lándzsák sírba helyezésének szokása is: míg a kora avar korban a temető összes lándzsáját lósírokba helyezték, addig a közép avar kortól kezdve a lándzsákat egyre nagyobb mértékben a férfisírokba mellékeltek. A legtöbb lándzsás férfisírhoz ebben az időszakban is tartozott ló sír. A tiszafüredi temetőben tehát a fegyveres sírok kronológiai megoszlása és összetétele is jelentősen különbözött az eddiektől.

3. diagram: A lándzsamellékletes sírok kronológiai megoszlása a tiszafüredi temetőben

sír-szám	vágóf.	balta	lándzsa	nyílcsúcs	harci kék	öv- veret	ló	kor	irodalom
186	1		1		1	1	1	1. szakasz	GARAM 1995, 28–30, Abb. 11, Taf. 73, 174.
114b	1					1		1. szakasz	GARAM 1995, 21, Abb. 8, Taf. 67, 174.
257	1					1		1. szakasz	GARAM 1995, 37, Abb. 14, Taf. 78, 177.
685			1			1		1. szakasz	GARAM 1995, 86, Abb. 35, Taf. 112, 182.
112			1				1	1. szakasz	GARAM 1995, 20–21, Taf. 174.
231			1				1	1. szakasz	GARAM 1995, 36, Taf. 176.
350			1				1	1. szakasz	GARAM 1995, 49–50, Abb. 20, Taf. 16, 177.
395			1				1	1. szakasz	GARAM 1995, 54, Abb. 23, Taf. 178.
433			1				1	1. szakasz	GARAM 1995, 59, Abb. 24, Taf. 178.
379	1		1			1		2. szakasz	GARAM 1995, 52, Taf. 86, 177.
326	1				1	1		2. szakasz	GARAM 1995, 47, Abb. 19, Taf. 83, 177.
44	1					1		2. szakasz	GARAM 1995, 13, Abb. 5, Taf. 62, 173.
629	1					1		2. szakasz	GARAM 1995, 82, Abb. 33, Taf. 108, 183.

946	1					1	2. szakasz	GARAM 1995, 112, Abb. 45, Taf. 134, 186.
768	1						2. szakasz	GARAM 1995, 94, Taf. 118, 184.
420		1					2. szakasz	GARAM 1995, 57, Abb. 23, Taf. 89.
384		1				1	2. szakasz	GARAM 1995, 54, Abb. 22, Taf. 177.
528		1				1	2. szakasz	GARAM 1995, 71, Abb. 29, Taf. 180.
942		1				1	2. szakasz	GARAM 1995, 111–112, Taf. 186.
474			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 64, Taf. 94, 179.
536a			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 71, Taf. 100, 190.
757			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 94, Taf. 117, 174.
831			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 101, Taf. 125, 183.
937			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 111, Abb. 43, Taf. 133, 186.
783			1				2. szakasz	GARAM 1995, 96, Abb. 38, Taf. 120, 183.
183			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 28, Taf. 174.
207			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 32, Abb. 13, Taf. 175.
210			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 32, Taf. 175.
212			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 32, Taf. 175.
234			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 36, Abb. 14, Taf. 176.
365			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 50–52, Abb. 21, Taf. 177.
553			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 74, Taf. 180.
809			1			1	2. szakasz	GARAM 1995, 99, Taf. 184.
776				1		1	2. szakasz	GARAM 1995, 96, Abb. 38, Taf. 119.
169					1	1	2. szakasz	GARAM 1995, 26, Abb. 10, Taf. 71, 174.
435		1					3. szakasz	GARAM 1995, 59, Abb. 24, Taf. 178.
525		1					3. szakasz	GARAM 1995, 69–70, Abb. 29, Taf. 180.
635		1					3. szakasz	GARAM 1995, 82, Taf. 182.
352			1			1	3. szakasz	GARAM 1995, 50, Abb. 21, Taf. 85, 177.
451			1			1	3. szakasz	GARAM 1995, 60, Abb. 25, Taf. 92, 179.
456			1			1	3. szakasz	GARAM 1995, 60, Abb. 26, Taf. 92, 179.

577			1		1	3. szakasz	GARAM 1995, 76, Abb. 31, Taf. 104, 181.
630			1		1	3. szakasz	GARAM 1995, 82, Taf. 108, 182.
716			1		1	3. szakasz	GARAM 1995, 90, Abb. 37, Taf. 114, 183.
994			1		1	3. szakasz	GARAM 1995, 117, Abb. 46, Taf. 139, 187.
1069			1		1	3. szakasz	GARAM 1995, 125–126, Taf. 145, 187.
1159			1		1	3. szakasz	GARAM 1995, 137, Taf. 155.
1194			1		1	3. szakasz	GARAM 1995, 140–142, Taf. 158, 188.
313			1			3. szakasz	GARAM 1995, 44, Taf. 82, 177.
447			1			3. szakasz	GARAM 1995, 60, Taf. 91, 179.
452			1			3. szakasz	GARAM 1995, 60, Taf. 92.
663			1			3. szakasz	GARAM 1995, 85, Taf. 182.
706			1			3. szakasz	GARAM 1995, 90, Taf. 113, 182.
709			1			3. szakasz	GARAM 1995, 90, Taf. 114, 182.
721			1			3. szakasz	GARAM 1995, 91, Abb. 36, Taf. 115, 183.
950			1			3. szakasz	GARAM 1995, 112, Taf. 134, 186.
1009a			1			3. szakasz	GARAM 1995, 120, Abb. 48, Taf. 42, 187.
496	1		1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 65, Abb. 21, Taf. 97, 179.
685		1	1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 86, Abb. 35, Taf. 112, 182.
130		1				4. szakasz	GARAM 1995, 23, Taf. 69.
110		1			1	4. szakasz	GARAM 1995, 20, Abb. 7, Taf. 173.
502		1			1	4. szakasz	GARAM 1995, 68, Taf. 179.
503		1			1	4. szakasz	GARAM 1995, 68, Abb. 28, Taf. 179.
46			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 13, 16, Taf. 173.
113			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 21, Abb. 8, Taf. 66, 174.
175			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 28, Abb. 10, Taf. 72, 174.
199			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 30, 32, Abb. 12, Taf. 74, 175.
330			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 47, Abb. 20, Taf. 84, 177.
423			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 57, Abb. 24, Taf. 90, 178.

507			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 68, Abb. 28, Taf. 98, 180.
537			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 71–72, Abb. 30, Taf. 100, 190.
561			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 75, Taf. 102, 181.
592			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 78, Abb. 33, Taf. 105, 182.
638			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 82, Taf. 109, 182.
692			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 88, Abb. 35, Taf. 112, 182.
845			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 102, Taf. 126, 184.
902			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 108, Taf. 130, 185.
945			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 112, Taf. 134, 186.
968			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 114, Abb. 45, Taf. 136.
1003			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 118, Abb. 48, Taf. 140, 187.
1149			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 135, Abb. 55, Taf. 154, 190.
1197			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 142, Abb. 57, Taf. 159, 188.
159			1			4. szakasz	GARAM 1995, 26, Taf. 174.
171			1			4. szakasz	GARAM 1995, 26, Abb. 10, Taf. 72, 174.
272			1			4. szakasz	GARAM 1995, 396, Abb. 16, Taf. 79, 177.
40			1		1	4. szakasz	GARAM 1995, 13, Abb. 4, Taf. 173.
594				4		4. szakasz	GARAM 1995, 78, Taf. 105.
589					1 1	4. szakasz	GARAM 1995, 78, Taf. 105.
601					1	4. szakasz	GARAM 1995, 80, Taf. 106, 182.
1259	1					1 5. szakasz	GARAM 1995, 153, Abb. 62, Taf. 189.
1142			1		1	5. szakasz	GARAM 1995, 134–135, Taf. 153, 188.
1246			1		1	5. szakasz	GARAM 1995, 150, Abb. 62, Taf. 166, 189.

4. táblázat: Fegyveres sírok a tiszafüred–majorosi temetőben

A leírtakból és a táblázatokból látható, hogy az Alföld legnagyobb részén a fegyvermeléklet-adás már a 7. század végén vagy a 8. század első felében megszűnt. A 8. század folyamán a terület nagy részén a temetkezési rítusok területén a késő meroving korban megfigyelhető a nemessé válás folyamatát (*Nobilifizierungsprozess*) mutató különálló családi temetők

(*Separatfriedhof*)⁶⁷ helyett ruralizálódás figyelhető meg, amelynek során az övgarnitúrák, lovas és fegyveres sírok száma és aránya folyamatosan csökkent. Ennek egyik példája a hajdúböszörmény–Csikos tanyai temető, amelynek csupán az első sírjaiban helyeztek el fegyvert,⁶⁸ de több avar kori alföldi temetőből is csak 7. századi fegyveres sírok ismertek, mint Szeged–Kundomb⁶⁹ és Makkoserdő⁷⁰ esetében. Csengele–Feketehalom és Szeged–Fehértó A temetőikben pedig csak a 8. század elejére datálható sírokban találtak fegyvereket.⁷¹ Egyes lelőhelyeken, mint például Jászapáti–Nagyállás úton a késő avar kor második felében (SA III–IV.) redukált fegyvermelléklettel (néhány nyílcsúcs) találkozhatunk.⁷²

Természetesen a fenti szabály alól kivételek is akadnak az Alföldön: Tiszafüred–Majoros temetőjében a 8. század második felében (Garam 5. fázis, SS III.) még lándzsa, nyílcsúcs és vágófegyver-melléklettel is találkozunk, de a késő avar kor végső fázisából (Garam 6. fázis) már nincsenek ismert fegyveres sírok a temetőből.⁷³ A temető belső kronológiáját figyelembe véve a fegyveres sírok száma a 8. század első fele után rohamosan csökken.

5. A fegyvermelléklet szokásának felhagyása az avar korban

Az Alfölddel ellentétben ugyanakkor jelentős számú fegyveres sírról tudunk a Kárpát-medence Ny-i, ÉNy-i és ÉK-i peremén [lásd: 1–2. térkép]. E szempontból kiemelkednek a Hanság (Dunacsún,⁷⁴ Mosonszentjános⁷⁵), Komárom környéke (Hajógyár⁷⁶ és Gadóc⁷⁷), a Zala-völgye (Söjtör–Petőfi utca,⁷⁸ Zalakomár–Lesvári dűlő⁷⁹) és a Hernád-völgye (Kassa környéke: Kassa–Zsebes,⁸⁰ Kassamindszent⁸¹) lelőhelyei, ahol még a késő avar övgarnitúrák készítésének legutolsó, 4. fázisában (SS IV.) is kerültek fegyverek sírokba, sőt ezeken a területeken nem számolhatunk redukált vagy pusztán szimbolikus fegyvermelléklet-adással.

⁶⁷ BURZLER 2000.

⁶⁸ Publikálatlan, Váczi Gábor ásatása.

⁶⁹ SALAMON–SEBESTYÉN 1995, 55.

⁷⁰ SALAMON 1995, 162.

⁷¹ Csengele–Feketehalom 47., 81. és 83. sírok (TÖRÖK 1995, 214–215, Pl. 3; 217, Pl. 5.); Szeged–Fehértó A 159. sír (MADARAS 1995, 31, Pl. 20).

⁷² 205. (széles pajzs alakú laposinda-díszes övveretek) és 121. (keskeny pajzs alakú pikkelymintás övveret, áttört pikkelymintás nagy- és kisszíjvégek) sírok (MADARAS 1994, 60, Taf. XXX; 42, Taf. XIX.).

⁷³ GARAM 1995, 412, 416 (5. fázis); 420 (6. fázis).

⁷⁴ Vágófegyverek: 6. és 44. sírok (HAMPEL 1905, II. 142; III. 118; II. 147; III. Taf. 125).

⁷⁵ Szablya: 27. sír (FETTICH 1927, 166–168, V/2).

⁷⁶ Vágófegyverek: 267. és 274. sírok (TRUGLY 1987, 268, Abb. 8, Taf. XX/6; TRUGLY 1993, 213–214, Taf. L/4.), lándzsák: 85., 87. és 118. sírok (TRUGLY 1987, 271–272, Taf. XXVI/13; 272, Taf. XXX/5; TRUGLY 1993, 201, Taf. XXIV/5).

⁷⁷ Sax: 24. sír (ČILINSKÁ 1982, 361, Taf. XVII/1).

⁷⁸ Lándzsák: 16. és 24. sírok (SZÓKE 1994, 10. 2. tábla; SZÓKE 2002, 81, 6; SZÓKE 1994a, 10. 6. tábla)

⁷⁹ Saxok és egyenes, egyélű kardok: 26A., 89., 135., 144., 175., 210. és 505. sírok (SZÓKE 2002, 77. 9/a; 82, 11; 80, 14; 80, 13; SZÓKE–VÁNDOR 1982–83, 70–72; 1. kép; SZÓKE 2000, 494, Taf. 12).

⁸⁰ Szablyák: 230. és 254. sírok (BUDINSKÝ–KRIČKA–TOČÍK 1991, 49, Taf. XXXI/2, 6, 8; 55–56, Taf. XXXVI–XXXVIII.); lándzsák: 48., 80., 86., 96., 99., 225., 226., 238., 254., 292., 314., 321., 374., 411. és 417. sírok (BUDINSKÝ–KRIČKA–TOČÍK 1991, 14–15, Taf. II/1; 21–22, Taf. IX/6; 23–24, Taf. XI/48; 27, Taf. XIV/1; 27–28, Taf. XV/9; 47–48, Taf. XXX/11; 48, Taf. XXX/8; 52–53, Taf. XXXIV/1; 55–56, Taf. XXXVII/16; 60–61, Taf. XLI/32; 61, Taf. XLII/5; 63, Taf. XLIII/9; 64–65, Taf. XLIV/7; 72, Taf. XLVIII/2; 79, Taf. LIII/13; 80–81, Taf. LIV/3).

⁸¹ Szablya és sax: 24. és 42. sírok (PÁSTOR 1961, 378–379, 362, Obr. 153; PÁSTOR 1982, 307–308, Obr. 11/1).

A késő avar kor végére datálható fegyveres lelőhelyek ilyen Ny–ÉNy irányú szóródása a történeti adatok fényében még inkább figyelemre méltó, hiszen éppen ez volt az a terület, amely leginkább ki volt téve a terjeszkedő Karoling Birodalom fenyegetésének és újabb regionális központok kialakulásának. A szász párhuzam hasonló jelenséget mutat, az egykori szász településterületen a fegyveres sírok száma és aránya éppen a frank háborúk előestéjén és az alatt nőtt meg.

Ezzel szemben az Alföldön a fegyvermelléklet-adás lassú, fokozatos feladását figyelhetjük meg: e területen a késő avar kor második felében már csak elvétve, egy-egy közösségnél helyeztek fegyvert a sírokba. Annyi bizonyos, hogy szokás megszűnése e területen nem egy hirtelen sokkhatásra történt, a magyarázati lehetőségek közül figyelmen kívül hagyhatjuk a kereszténység terjedését is, hiszen e területről nem rendelkezünk az elhunytak keresztény vallására utaló leghalványabb nyomokkal sem. Az Alföld temetőiben a fegyverek sírba helyezésének szokása még a 7. század végén vagy 8. század elején megszűnt, így az Avar Kaganátusban lezajlott politikai változásokkal sem indokolhatjuk e rítus megváltozását. Sokkal valószínűbb, hogy a késő avar társadalomban bekövetkezett változások és a „harcos ideológia” fokozatos háttérbe szorulása okozta a szokás felhagyását, míg a kaganátus nyugati „végein” a támadások okozta sokk éppen a várttal ellentétes hatást váltott ki, és a fegyvermelléklet adásának fennmaradását okozta, majd a 9. század folyamán egy új típusú, karoling reprezentációt követő elit alakult ki.

A tanulmány nem lezárt kutatások eredményeit tárgyalja, sokkal inkább a kutatás lehetőségeire kívánja felhívni a figyelmet. Megbízhatóbb adatokat nagy sírszámú, közel teljesen feltárt temetők horizontálstratigráfiai, demográfiai vizsgálatával és a temetkezési szokások változásainak részletes elemzésével nyerhetünk, amelynek során az antropológia egyes módszereinek (demográfia, patológia) bevonása elengedhetetlen, különös tekintettel a fegyverek okozta traumás sérülések és életmód vizsgálatára. Fontos lenne az elsősorban az övgarnitúrák vizsgálatán alapuló kronológiai rendszer felülvizsgálata és természettudományos módszerekkel (C14) való kiegészítése, hitelesítése is, mert csak ilyen szisztematikus kutatások révén világítható meg a Kárpát-medence ezen „sötét korszaka”.

MELLÉKLETEK

ID	lelőhely	sír-szám	korszak	Irodalom
1	Dévényújfalú	842	késő avar 3.	Szlovák Nemzeti Múzeum
2	Kaposvár–Toponár	14	késő avar 3.	BÁRDOS 1978, 18, 52.
3	Kassa–Zsebes	48	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 14–15, Taf. II/1.
4	Kassa–Zsebes	80	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 21–22, Taf. IX/6.
5	Kassa–Zsebes	86	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 23–24, Taf. XI/48.
6	Kassa–Zsebes	96	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 27, Taf. XIV/1.
7	Kassa–Zsebes	99	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 27–28, Taf. XV/9.
8	Kassa–Zsebes	225	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 47–48, Taf. XXX/11.
9	Kassa–Zsebes	226	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 48, Taf. XXX/8.
10	Kassa–Zsebes	238	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 52–53, Taf. XXXIV/1.

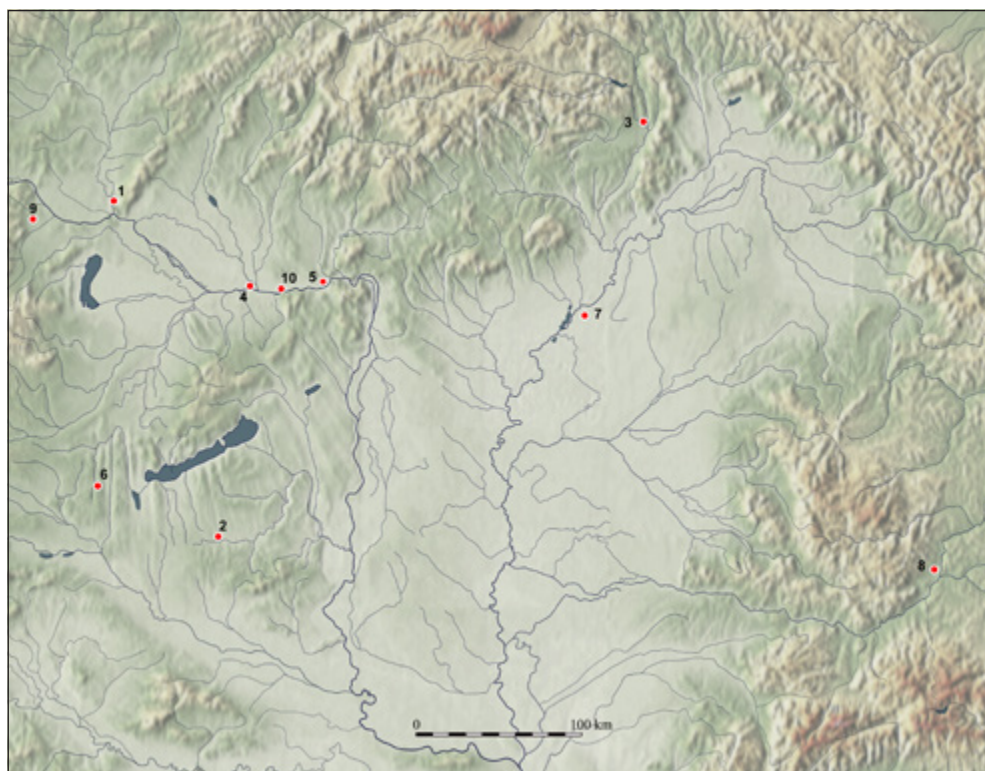
11	Kassa–Zsebes	254	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 55–56, Taf. XXXVII/16.
12	Kassa–Zsebes	292	késő avar 4.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 60-61, Taf. XLI/32.
13	Kassa–Zsebes	293	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 61, Taf. XLII/5.
14	Kassa–Zsebes	314	késő avar 4.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 63, Taf. XLIII/9.
15	Kassa–Zsebes	321	késő avar 4.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 64–65, Taf. XLIV/7.
16	Kassa–Zsebes	374	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 72, Taf. XLVIII/2.
17	Kassa–Zsebes	411	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 79, Taf. LIII/13.
18	Kassa–Zsebes	417	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 80–81, Taf. LIV/3.
19	Komárom–Hajógyár	85	késő avar 3.	TRUGLY 1987, 271–272, Taf. XXVI/13.
20	Komárom–Hajógyár	85	késő avar 3.	TRUGLY 1987, 271–272, Taf. XXVI/13.
21	Komárom–Hajógyár	87	késő avar 3.	TRUGLY 1987, 272, Taf. XXX/5.
22	Komárom–Hajógyár	118	késő avar 3.	TRUGLY 1993, 201, Taf. XXIV/5.
23	Párkány	5	késő avar 3.	TOČÍK 1968, 11, Taf. XV/31.
24	Sójtör–Petőfi utca	16	késő avar 3-4.	SZÓKE 1994, 10. 2. tábla; SZÓKE 2002, 81, 6.
25	Sójtör–Petőfi utca	24	késő avar 3-4.	SZÓKE 1994, 10. 6. tábla
26	Tiszafüred–Majoros	175	késő avar 3.	GARAM 1995, Abb. 10, 28, Taf. 174/1.
27	Tiszafüred–Majoros	1142	késő avar 3.	GARAM 1995, 134–135, Taf. 153, Taf. 188.
28	Tiszafüred–Majoros	1246	késő avar 3.	GARAM 1995, 150, Abb. 62, Taf. 166, Taf. 189/1.
29	Tövis/Teiuş	III	késő avar 3.	HOREDŤ 1958, 104, Fig. 17/13.
30	Vösendorf	32	késő avar 4.	SAUER 2007, 92.
31	Zsitvató	X	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA 1956, 16–20, Tab. XIX/21.

5. táblázat: A 8. század második felére datálható lándzsák a Kárpát-medencében

ID	lelőhely	sír-szám	korszak	Irodalom
1	Budapest–Rákos	19	késő avar 3.	NAGY 1998, I. 71–72, II. Taf. 60/13-15.
2	Dunacsún	6	késő avar 3.	HAMPEL 1905, II. 142; III. 118.
3	Dunacsún	44	késő avar 3.	HAMPEL 1905, II. 147; III. Taf. 125.
4	Dévényújfalú	524	késő avar 3.	EISNER 1952, 119–120, Obr. 71/1.
5	Dévényújfalú	842	késő avar 3.	EISNER 1952, 181–182, Obr. 89/1.
6	Kassa–Bárca	4	késő avar 3.	PÁSTOR 1954, 137, Tab. I/1.
7	Kassa–Zsebes	230	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 49, Taf. XXXI/2, 6, 8.
8	Kassa–Zsebes	254	késő avar 3.	BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1991, 55–56, Taf. XXXVI–XXXVIII.
9	Kassamindszent	24	késő avar 3.	PÁSTOR 1961, 37–379, 362, Obr. 153.
10	Kassamindszent	42	késő avar 4.	PÁSTOR 1982, 307–308, Obr. 11/1.
11	Kisköre–Halastó	23	késő avar 3.	GARAM 1979, 11–12. Taf. 7, Taf. 29/1.
12	Komárom–Gadóc	24	késő avar 3.	ČILINSKÁ 1982, 361, Taf. XVII/1.
13	Komárom–Hajógyár	78	késő avar 4.	TRUGLY 1987, 268, Abb. 8, Taf. XX/6.
14	Komárom–Hajógyár	142	késő avar 4.	TRUGLY 1993, 213–214, Taf. L/4.
15	Kölked–Feketekapu B	199	késő avar 3.	KISS 2001, 86–87, Taf. 56/10.
16	Mártély–Csanyi part	8	késő avar 3.	HAMPEL 1892, 424; HAMPEL 1905, II. 111, III. 90.
17	Mezőtúr–Szatmári dűlő	14	késő avar 3.	ZALOTAY 1954, 78.
18	Mosonszentjános–Kavicsbánya	27	késő avar 3.	FETTICH 1927, 166–168, V/2.
19	Orosháza–Bónum-téglagyár	51	késő avar 3.	JUHÁSZ 1995, 24, Taf. III/1.
20	Üllő I. Disznójárás	44	késő avar 3.	HORVÁTH 1935, 14, XXII. 6. tábla

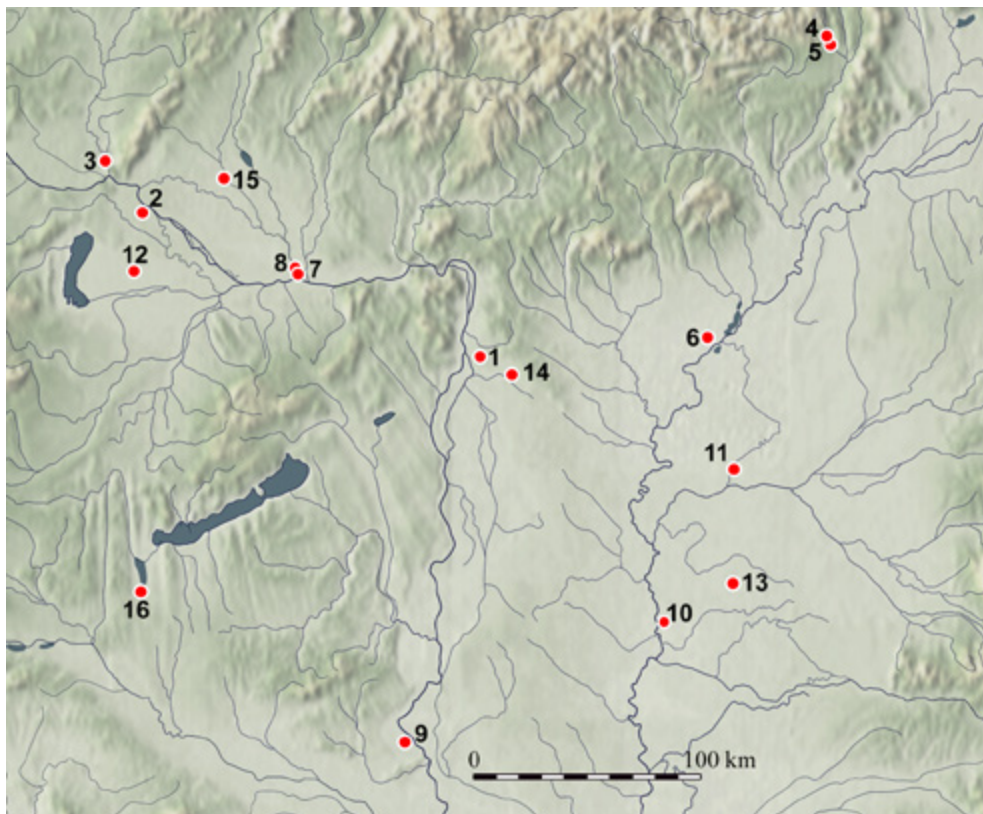
21	Vízkelet I. Homokdomb	2	késő avar 4.	ČILINSKÁ–TOČÍK 1978, 46; TOČÍK 1992, 912, Obr. 7; ZÁBOJNÍK 1995, Nr. 19.
22	Zalakomár–Lesvári dűlő	26A	késő avar 3-4.	SZŐKE 2002, 77, 9/a.
23	Zalakomár–Lesvári dűlő	89	késő avar 3-4.	SZŐKE 2002, 82, 11.
24	Zalakomár–Lesvári dűlő	135	késő avar 3-4.	SZŐKE 2002, 80, 14.
25	Zalakomár–Lesvári dűlő	144	késő avar 3-4.	SZŐKE–VÁNDOR 1982–83, 70–72, 1. kép; SZŐKE 2000, 494, Taf. 12.
26	Zalakomár–Lesvári dűlő	175	késő avar 3-4.	SZŐKE 2002, 80, 12.
27	Zalakomár–Lesvári dűlő	210	késő avar 3-4.	publikálatlan, Szőke B. M. ásatása
28	Zalakomár–Lesvári dűlő	505	késő avar 3-4.	SZŐKE 2002, 80, 13.

6. táblázat: A 8. század második felére datálható vágófégyverek a Kárpát-medencében

1. térkép: A 8. század második felére keltezhető lándzsacsúcsok a Kárpát-medencében:

- 1. Dévényújfalú, 2. Kaposvár–Toponár, 3. Kassa–Zsebes, 4. Komárom–Hajógyár, 5. Párkány, 6. Söjtör–Petőfi utca, 7. Tiszafüred–Majoros, 8. Tövis, 9. Vösendorf, 10. Zsitvató**

2. térkép: A 8. század második felére keltezhető vágófegyverek a Kárpát-medencében:
 1. Budapest–Rákos, 2. Dunacsún, 3. Dévényújfalú, 4. Kassa–Bárca, 5. Kassa–Zsebes,
 6. Kisköre–Halastó, 7. Komárom–Gadóc, 8. Komárom–Hajógyár, 9. Kölked–Feketekapu,
 10. Mártély–Csanyi-part, 11. Mezőtúr–Szatmári-dűlő, 12. Mosonszentjános–Kavicsbánya,
 13. Orosháza–Bónum-téglagyár, 14. Üllő–Disznójárás, 15. Vízkelet–Homokdomb,
 16. Zalakomár–Lesvári dűlő

IRODALOM

- ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970 = Acsádi, Gy.–Nemeskéri, J.: *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest 1970.
- AMENT 1981 = Ament, H.: Ein archäologisches Nachwort (zur: Henke, W.–Nedder, K.-H.: Zur Anthropologie der fränkischen Bevölkerung von Rübenach. *Bonner Jahrbücher* 181: 1981, 395–419.) *Bonner Jahrbücher* 181 (1981), 420–424.
- BÁRDOS 1978 = Bárdos E.: Avar temető Kaposvár határában. *SMK* 3 (1978), 13–65.
- BILOGRIVIĆ 2011 = Bilogrivić, G.: O mačevima posebnog tipa u Hrvatskoj. *Starohrvatska Prosvjeta* 38 (2011), 83–110.
- BINFORD 1971 = Binford, L. R.: Mortuary Practices: Their study and their potential. In: *Approaches to the social dimensions of mortuary practices*. Ed.: Brown, J. A. *American Antiquity* 36. No. 3. Pt. 2. [Memoirs of the Society for American Archaeology 25.] Washington DC. 1971, 6–29.
- BÖHME 1965 = Böhme, H. W.: Der Awarenfriedhof von Alattyán, Kom. Szolnok. *Südostforschungen* 24 (1965), 11–65.
- BÓNA 1984 = Bóna I.: A népvándorlás és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely Gy. Szerk.: Bartha A. [Magyarország története tíz kötetben I/1.] Budapest 1984, 203–273, 575–582.
- BUDINSKÝ–KRIČKA 1956 = Budinský–Krička, V.: Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tòni na Slovensku. *SLA* 4/1 (1956), 5–131.
- BUDINSKÝ–KRIČKA–TOČÍK 1991 = Budinský–Krička, V.–Točík, A.: *Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches*. Katalog. Nitra 1991.
- BURZLER 2000 = Burzler, A.: *Archäologische Beiträge zum Nobilifizierungsprozess in der jüngeren Merowingerzeit*. [Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte, Reihe A, Fundinventare und Ausgrabungsbefunde, Bd. 77.] Kallmünz 2000.
- CASTILLO–DEMARAIIS–EARLE 1996 = Castillo, L. J.–DeMarais, E.–Earle, T.: Ideology, Materialization and Power Strategies. *Current Anthropology* 37/1 (1996), 15–31.
- ČILINSKÁ 1982 = Čilinská, Z.: Dve pohrebiská z 8.–9. storočia v Komárne. *SLA* 30 (1982), 347–393.
- ČILINSKÁ–TOČÍK 1978 = Čilinská, Z.–Točík, A.: Čierny Brod, okres Galanta. *Významné slovenské náleziská na Slovensku*. Ed.: Chropovský, B. Bratislava 1978, 46.
- COSACK 2005 = Cosack, E.: Menschenopfer bei den Altsachsen? *ArchKorr* 35/3 (2005), 423–430.
- CSALLÁNY 1972 = Csallány D.: Avar kori páncélok a Kárpát-medencében (1. rész). *JAMÉ* 12–14: 1969–1971 (1972), 7–44.
- CSIKY 2009 = Csiky G.: *Az avar kori szúró- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia*. PhD dolgozat. Kézirat. ELTE BTK. Budapest 2009.
- CSIKY 2013 = Csiky G.: Az avar közelharci fegyverek története – Funkcionális megközelítés. *Dolg Új* sorozat 6–7:2011–2012 (2013), 71–92.
- CURTA 1998–1999 = Curta, F.: Iron and Potlatch; Early Medieval Hoards of Implements and Weapons in Eastern Europe. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 10 (1998–1999), 15–62.

- CURTA 2001 = Curta, F.: *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Cambridge 2001.
- CURTA 2011 = Curta, F.: New Remarks on Early Medieval Hoards of Iron Implements and Weapons. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldt-Stiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav, 5.-9.10.2009, Břeclav, Tschechische Republik*. Ed.: Macháček, J.–Ungermann, Š. Bonn 2011, 251–276.
- DAIM 1987 = Daim, F.: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf NÖ*. [Studien zur Archäologie der Awaren 3/1.] Wien 1987.
- DAIM–LIPPERT 1984 = Daim, F.–Lippert, A.: *Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ*. [Studien zur Archäologie der Awaren 1., Studien zur Ur- und Frühgeschichte des Donau- und Ostalpenraumes 2.] Wien 1984.
- DILCHER–DISTLER 2006 = Dilcher, G.–Distler, E.-M.: *Leges – Gentes – Regna. Zur Rolle der germanischen Rechtsgewohnheiten und lateinischen Schrifttradition bei der Ausbildung der frühmittelalterlichen Rechtskultur*. Berlin 2006.
- CHRISTLEIN 1966 = Christlein, R.: *Das alemannische Reihengräberfeld von Marktoberdorf im Allgäu*. [Materialhefte zur bayrischen Vorgeschichte 25.] Kallmünz 1966.
- EISNER 1952 = Eisner, J.: *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště*. Bratislava 1952.
- FETTICH 1927 = Fettich N.: Újabb fegyvertörténeti adatok a koraközépkori lovasnomádok magyarföldi hagyatékából. *OMRTÉ* 2 (1927), 166–171.
- FRIED 2014 = Fried, J.: *Karl der Grosse. Gewalt und Glaube. Eine Biographie*. München 2014.
- GARAM 1979 = Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. [FontArchHung] Budapest 1979.
- GARAM 1993 = Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. [Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica I.] Budapest 1993.
- GARAM 1995 = Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. [Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3.] Budapest 1995.
- GEBÜHR 1975 = Gebühr, M.: Versuch einer statistischen Auswertung von Grabfunden der römischen Kaiserzeit am Beispiel der Gräberfelder von Hamfelde und Kemnitz. *Zeitschrift für Ostforschung* 24 (1975), 433–456.
- GEBÜHR–KUNOW 1976 = Gebühr, M.–Kunow, J.: Der Urnenfriedhof von Kemnitz, Kr. Potsdam-Land. *Zeitschrift für Archäologie* 10 (1976), 185–222.
- GILCHRIST 1999 = Gilchrist, R.: *Gender and Archaeology: Contesting the Past*. London 1999.
- GILCHRIST 2009 = Gilchrist, R.: Rethinking later medieval masculinity: the male body in death. In: *Mortuary Practices and Social Identities in the Middle Ages: Essays in Honour of Heinrich Härke*. Ed.: Sayer, D.–Williams, H. Exeter 2009, 236–252.
- GRUNWALD 2007 = Grunwald, L.: Friesische Sceattas als Schlüssel zur Lösung? Anmerkungen zur Chronologie der jüngeren Merowingerzeit im Mittelrheingebiet. *ArchKorr* 37/4 (2007), 447–456.
- HALSALL 2003 = Halsall, G.: *Warfare and Society in the Barbarian West, 450–900. Warfare and History*. London 2003.

- HALSALL 2010 = Halsall, G.: *Cemeteries and Society in Merovingian Gaul: selected studies in history and archaeology 1992–2009*. Leiden 2010.
- HAMPEL 1892 = Hampel J.: Népvándorlaskori temető Mártélyon Hódmezővásárhely határában. *ArchÉrt* 12 (1892), 413–426.
- HAMPEL 1905 = Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*, Braunschweig 1905.
- HÄRKE 1989 = Härke, H.: Die anglo-amerikanische Diskussion zur Gräberanalyse, *ArchKorr* 19 (1989), 185–194.
- HÄRKE 1990 = Härke, H.: 'Warrior Graves?' The background of the Anglo-Saxon weapon burial rite. *Past & Present* 126 (1990), 22–43.
- HÄRKE 1992 = Härke, H.: *Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts*. [Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 6.] Köln–Bonn 1992.
- HÄRKE 1993 = Härke, H.: Intentionale und funktionale Daten. Ein Beitrag zur Theorie und Methode der Gräberarchäologie. *ArchKorr* 23 (1993), 141–146.
- HÄRKE 1997 = Härke, H.: The Nature of Burial Data. In: *Burial and Society: the Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. Ed.: Jensen, C. K.–Nielsen, K. H. Aarhus–Oxford–Oakville 1997, 19–27.
- HÄRKE 2000 = Härke, H.: The Circulation of Weapons in Anglo-Saxon Society. In: *Rituals of Power from Late Antiquity to the Early Middle Ages*. Ed.: Thews, F.–Nelson, J. L. [The Transformation of the Roman World 8.] Leiden–Boston–Cologne 2000, 377–399.
- HÄRKE 2012 = Härke, H.: Conquest ideology, ritual and material culture. In: *Image, Memory and Monumentality (Bradley Festschrift)* Ed.: Jones, A. M.–Pollard, J.–Allen, M. J.–Gardiner, J. [Prehistoric Society Research Paper 5.] Oxford–Oakville 2012, 108–115
- HÄRKE 2014 = Härke, H.: Grave goods in early medieval burials: messages and meanings. *Mortality* 19/1 (2014), 1–21.
- HODDER 1982 = Hodder, I.: *Symbols in Action. Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge 1982.
- HOFMANN 2011 = Hofmann, K. P.: Der Identität ihr Grab? Zur archäologischen Identitätsforschung anhand bronzezeitlicher Bestattungen des Elbe-Weser-Dreiecks. In: *Bronzezeitliche Identitäten und Objekte. Beiträge aus den Sitzungen der AG Bronzezeit auf der 80. Tagung des West- und Süddeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Nürnberg 2010 und dem 7. Deutschen Archäologiekongress in Bremen 2011*. Hrsg.: Heske, I.–Horejs, B. Bonn 2012, 13–25.
- HOREDŤ 1958 = HoredŤ, K.: *ContribuŤii la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*. [Biblioteca Istoriceă VII.] Bukarest 1958.
- HORVÁTH 1935 = Horváth T.: *Az üllői és a kiskőrösi avar temető*. [ArchHung 19.] Budapest 1935.
- JELOVINA 1986 = Jelovina, D.: *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*. Split 1986.
- JUHÁSZ 1995 = Juhász, I.: *Awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza*. [MAA 1.] Budapest 1995.
- JURČEVIĆ 2011 = Jurčević, A.: Nalazi ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme u doba formiranja Hrvatska Kneževine. *Starohrvatska Prosvjeta* 38 (2011), 111–147.

- KELLER–BIERBRAUER 1965 = Keller, E.–Bierbrauer, V.: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. *SLA* 12/2 (1965), 377–397.
- KISS 2001 = Kiss, A.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked–Feketekapu B.* [MAA 6.] Budapest 2001.
- KLANICA 2005 = Klanica, Z.: Eliten auf Gräberfeldern altmährischer Zentren. In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik). Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004.* Hrsg.: Kouřil, P. Brno 2005, 35–47.
- KLEEMANN 2002 = Kleemann, J.: *Sachsen und Friesen im 8. und 9. Jahrhundert. Eine archäologisch-historische Analyse der Grabfunde.* [Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 50.] Oldenburg 2002.
- KOCH 1977 = Koch, U.: *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim.* [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit A 13.] Berlin 1977.
- KOŠTA 2005 = Košta, J.: Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem großmährischen Zentrum in Mikulčice, In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik). Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004.* Hrsg.: Kouřil, P. Brno 2005, 157–191.
- KOUŘIL 2005 = Kouřil, P.: Frühmittelalterliche Kriegergräber mit Flügellanzen und Sporen des Typs Biskupija–Crkvina auf mährischen Nekropolen. In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik). Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004.* Hrsg.: Kouřil, P. Brno 2005, 67–99.
- KRISTIANSEN 1999 = Kristiansen, K.: The Emergence of Warrior Aristocracies in Later European Prehistory and their Long-Term History. In: *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives.* Ed.: Carman, J.–Harding, A. Sutton 1999, 175–189.
- KRISTIANSEN–LARSSON 2005 = Kristiansen, K.–Larsson, T. B.: *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations.* Cambridge 2005.
- KUNST 1978 = Kunst, M.: Arm und Reich – Jung und Alt. *Offa* 35 (1978), 86–109.
- LAMPEN 1999 = Lampen, A.: Sachsenkriege, sächsischer Widerstand und Kooperation. In: *799. Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Ausstellungskatalog. Band 1.* Hrsg.: Stiegemann, C.–Wemhoff, M. Mainz 1999, 264–272.
- LÁSZLÓ 1955 = László, Gy.: Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. [ArchHung 34.] Budapest 1955.
- LEACH 1964 = Leach, E. R.: *Political systems of Highland Burma. A study of Kachin social structure.* London 1964.
- MADARAS 1994 = Madaras, L.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti.* [Das Awarische Corpus 2.] Debrecen–Budapest 1994.
- MADARAS 1995 = Madaras, L.: *The Szeged–Fehértó „A” and „B” Cemeteries.* [Das Awarische Corpus 3.] Debrecen–Budapest 1995.
- NAGY 1998 = Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II.* [MAA 2.] Budapest 1998.

- NELSON 2004 = Nelson, S. M.: *Gender in Archaeology: Analyzing Power and Prestige*. Plymouth 2004.
- PÁSTOR 1954 = Pástor, J.: Avarsko-slovanské pohrebište v Barci, okres Košice. *SLA* 2 (1954), 136–143.
- PÁSTOR 1961 = Pástor, J.: Pohrebisko vo Všeohsvätých. *AR* 13 (1961), 148–154, 375–385.
- PÁSTOR 1982 = Pástor, J.: Slovansko-avarské pohrebisko vo Valalíkoch, okr. Košice-vidiek. *HisCar* 13 (1982), 305–333.
- POHL 2002 = Pohl, W.: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Europa, 567–822 n. Chr.* Wien 2002.
- SALAMON 1995 = Salamon, Á.: *The Szeged–Makkoserdő Cemetery*. [Das Awarische Corpus 4.] Debrecen–Budapest 1995, 109–207.
- SALAMON–SEBESTYÉN 1995 = Salamon, Á.–Cs. Sebestyén, K.: *The Szeged–Kundomb Cemetery*. [Das Awarische Corpus 4.] Debrecen–Budapest 1995, 8–109.
- SAUER 2007 = Sauer, F.: *Die archäologischen Grabungen auf der Trasse der SI – Fundstelle Vösendorf–Laxenburgstrasse*. Vösendorf 2007.
- SCHIFFER 1996 = Schiffer, M. B.: *Formation processes of the archaeological record*. Albuquerque 1996.
- SCHÜLKE 1997 = Schülke, A.: Zeugnisse der „Christianisierung“ im Grabbefund? Eine Forschungsgeschichte mit Ausblick. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 38 (1997), 457–468.
- SCHÜLKE 1999 = Schülke, A.: On Christianization and grave-finds. *European Journal of Archaeology* 2 (1999), 77–106.
- SOLYMOSSY 1933 = Solymossy S.: A vas babonás ereje. *Ethnographia* 44 (1933), 97–117.
- STADLER 1985 = Stadler, P.: *Seriation awarischer Gürtelgarnituren I–II*. Dissertation. Manuskript. Wien 1985.
- STEINSLAND 2011a = Steinsland, G.: Introduction. Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes. In: *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages. Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*. Ed.: Steinsland, G.–Sigurdsson, J. V.–Rikdal, J. E.–Beuermann, I. [The Northern World 52.] Leiden 2011, 1–14.
- STEINSLAND 2011b = Steinsland, G.: Origin Myths and Rulership. From the Viking Age Ruler to the Ruler of Medieval Historiography: Continuity, Transformations and Innovations. In: *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages. Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*. Ed.: Steinsland, G.–Sigurdsson, J. V.–Rikdal, J. E.–Beuermann, I. [The Northern World 52.] Leiden 2011, 15–67.
- STEUER 1968 = Steuer, H.: Zur Bewaffnung und Sozialstruktur der Merowingerzeit. Ein Beitrag zur Forschungsmethode. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 37 (1968), 18–87.
- STEUER 1970 = Steuer, H.: Historische Phasen der Bewaffnung nach Aussagen der archäologischen Quellen Mittel- und Nordeuropas im ersten Jahrtausend n. Chr. *FMS* 4 (1970), 348–383.
- STEUER 1982 = Steuer, H.: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*. [Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Kl., 3. Folge Nr. 128.] Göttingen 1982.

- STEUER 1987 = Steuer, H.: Helm und Ringschwert. Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Eine Übersicht. *Studien zur Sachsenforschung* 6 (1987), 189–236.
- SZALONTAI 1992 = Szalontai Cs.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztai késő avar temetője). *JAMÉ* 30–32:1987–1989 (1992), 309–348.
- SZALONTAI 1995 = Szalontai Cs.: A késő avar kori liliomos övveretek. In: *A népvándorlásokor Fiatal Kutatói 5. találkozásának előadásai*. Szerk.: Költő L. *SMK* 11 (1995), 127–143.
- SZÖKE 1994 = Szöke B. M.: A Kárpát-medence a 9. században. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. [A honfoglalásról Sok Szemmel 1.] Budapest 1994, 77–84.
- SZÖKE 2000 = Szöke, B. M.: Das archäologische Bild der Slawen in Südwestungarn. In: *Slovenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I*. Hrsg.: Bratož, R. Ljubljana 2000, 477–505.
- SZÖKE 2002 = Szöke B. M.: Avar kori központok a határ mentén. In: *Központok a Zalamentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása*. Katalógus. Szerk.: Vándor L. Zalaegerszeg 2002, 65–87.
- SZÖKE 2005 = Szöke B. M.: Az avar – frank háborúk kezdete. *ZM* 14 (2005), 233–244.
- SZÖKE 2011 = Szöke, B. M.: Beziehungen zwischen Keszthely–Fenekpuszta und Mosaburg/Zalavár in der Karolingerzeit. In: *Keszthely–Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Hrsg.: Heinrich-Tamáská O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westfalen 2011, 509–540.
- SZÖKE 2014 = Szöke B. M.: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításának katalógusa*. Budapest 2014.
- SZÖKE–VÁNDOR 1982–1983 = Szöke B. M.–Vándor L.: 8–9. századi birituális temető Zala-komár határában. *ZM* 18 (1982–1983), 69–86.
- TOČÍK 1968 = Točík, A.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo*. [Archaeologica Slovaca – Catalogi II.] Bratislava 1968.
- TOČÍK 1992 = Točík, A.: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí. *Študijné Zvesti* 28 (1992), 5–250.
- TÓTH–HORVÁTH 1992 = H. Tóth, E.–Horváth, A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhangans*. Kecskemét 1992.
- TÖRÖK 1995 = Török, Gy.: *The Csengele–Feketehalom Cemetery*. [Das Awarische Corpus 4.] Debrecen–Budapest 1995, 208–274.
- TRUGLY 1987 = Trugly, A.: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. *SLA* 35/2 (1987), 251–344.
- TRUGLY 1993 = Trugly, A.: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II. (1987–1989). *SLA* 41/2 (1993), 191–307.
- VÁCZY 1974 = Váczy P.: A frank háború és az avar nép. *Századok* 108 (1974), 1041–1061.
- VINSKI 1983 = Vinski, Z.: Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien. *JRGZM* 30 (1983), 465–501.
- WIEDERMANN 1986 = Wiedermann, E.: K historicko-chronologickým otázkam včasnostredovekej spoločnosti 7–8. stor. na Slovensku (Horizontálno-stratigrafická analýza pohrebiska v Šturove). *SLA* 33/2 (1986), 347–378.
- ZÁBOJNÍK 1985 = Zábójník, J.: Zur horizontalen Stratigraphie des Gräberfeldes in Radvaň nad Dunajom – Žitavská Tõň. *SLA* 33/2 (1985), 329–345.

- ZÁBOJNÍK 1991 = Zábójník, J.: Seriation von Gürtelgarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats). In: *K problematike osídlenia stredodunaskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. Red.: Čilinská, Z. Nitra 1991, 219–321.
- ZÁBOJNÍK 1995 = Zábójník, J.: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des awarischen Kaganats. *SLA* 43/2 (1995), 205–336.
- ZALOTAY 1954 = Zalotay E.: Mezőtúr–Szatmári dűlő (Szolnok m.). *ArchÉrt* 81 (1954), 78.

Warriors in the 9th-century Great Hungarian Plain? Considerations on the End of Weapon Burial Rite of the Late Avar Period

Although burials with weapons usually identified as warriors are well-spread during the Avar Age in the Carpathian Basin, the end of this burial rite has not yet been studied thoroughly. Weapon burials were usually studied in the framework of social analyses and fighting methods up until the 1980s, while afterwards symbolic interpretations of this burial rite became popular including the shift of questions towards physical anthropological, social, ethnic and religious factors of weapon deposition into burials.

The present paper intends to study the various reasons why Avars stopped depositing weapons into burials of male individuals during the Late Avar Period. In order to reveal the factors contributing to the end of this custom, the main characteristics of the weapon burial rite in the Avar Age Carpathian Basin are drafted with a special emphasis on the possible reasons why the deposition of weapons stopped after a while: 1. end of political independence, 2. Christianisation, 3. economic or 4. social factors. The example of the change in Saxon burial rite during the period of their wars with Charlemagne is used as an analogy for Avar weapon burials of the same period.

The end of weapon burial rite in the Great Hungarian Plain during the late 8th century is studied with the help of the author's data collection on polearms and edged weapons. Four largely excavated and fully published cemeteries with several graves from the region were chosen for illustrating the dynamism of weapon deposition into burials through various periods of the Avar Age. As a result, a continuous decline can be observed both in the number of weapon burials and the number of weapons deposited in each burial beginning from relatively large amounts during the Early and Middle Avar Periods (7th century) and ending with small number of graves with weapons by the 8th century. Weapon burial rite ended at various dates of the examined cemeteries, this custom was usually in correlation with the wearing of ornamented belts and horse burials showing similar tendencies. Weapon burials dated to the second half of the 8th century could be found only in two of the examined sites.

Looking at the distribution of weapon burials from late 8th century, an interesting phenomenon can be observed: most of these graves were found on the western and northwestern fringes of the Carpathian Basin which is probably explained by the enhanced stress caused by the expansion of the Carolingian Empire and the formation of secondary centres of power in that region.